

עלון כב המועדים

גליון עו הלכות והליכות בענין מנהגי ישראל בימי הפסח במידי דאכילה (חלק א)

יש אומרים שצריך לאכול מצות כל ימי הפסח הטעם: משום שמחת יו"ט כי פתא סעדתא דלבא (שערי תשובה שם). בספר מעשה רב (אות קפא) משמע שהגר"א תמה על מנהג אי אכילת מצה, והטעם: כיון שכותב שאכילת מצה בפסח היא מצווה (משנ"ב תעה ס"קמה מביא דבריו) ומה שקראו חכמים אכילת מצה בכל שבעה רשות, הכוונה שמצווה לגבי חובה מקריא רשות אבל באמת מצווה היא. טעם אחר למנוע חומרה זו: לפי שמבטל מצות ברכת המזון ולכן יש לאכול מצה בפסח, ועוד שמבטל על ידי זה סעודות שבת ויו"ט (נמוק"י או"ח תעה א).

בשול"ת ציץ אליעזר כתב שאין כל מקום להוראא שלא לאכול מצה בשאר ימי הפסח בגלל חשש שאין לו יסוד בהלכה שלא ניתנה תורה למלאכי השרת ואינו נקרא חומרא תיקרא כי אם קולא במצות שמחת החג (חלק י כו ה).

אכילת דגים

יש שנהגו שלא לאכול דגים בכל ימי הפסח (מהר"ם שיק מנהגיו אות נט), הטעם: ז"ל הפמג"ד (אי"א סו"ס תמו) דגים חיים שקורין קרפיון שולחין מעיר לעיר ובכדי שיישארו חיים מניחים פרוסת המזין עם יין שרף בפיו, ואחר שמתו יבלעו מהחמין.

טעם אחר: לפי שהיו מורחים יי"ש על הדגים כדי שלא יסריחו, וחששו מחמין ואע"פ שהיום לא נהגו כן יש שנהגו כן.

דגים חיים: יש שקונים דגים חיים שבהם אין את החששות הנ"ל (וינד משה סימן כו אות ט דרכי חיים ושלוש מונקאטש מנהגי פסח אות תרו).

במנהג אכילת הדגים בפסח כתב בסידור יעב"ץ (שער האיתון דף כא, א) "יומין בשר ודגים ויין כפי כוחו מן המשובח למצות שמחת יו"ט" הרי להדיא שהתיר אכילת דגים.

מקור לאכילת דגים: מדברי חז"ל (סוטה יא, ב) שבשכר נשים צדקניות ננאלו ישראל ממצרים כי בשעה שהלכו לשאוב מים הזמין להם הקב"ה דגים קמנים בכדיהם והולילו אותם אצל בעליהם וכן מפורש ברמב"ן (בהעלותך יא, ד) לאהרן שהיו גומרים עבודתם במצרים היו רגילים לתת להם דגים קמנים המצוים מאוד חלף עבודתם (יפה ללב תעו ה). [בדרך

נהגו הרבה מקהילות ישראל כי במיני מאכל שונים שהיו בזרות קודמים חשש חמץ שוב אין אוכלים אותם משום "ואל תיטוש תורת אכר".

הטעם שנהגו ישראל להחמיר חומרות בפסח יותר מכל השנה משום שהיא המצווה הראשונה שנצטוו עליה ישראל כולם וקיבלו עליהם באהבה והחמירו בכלליה ופרטיה וכל המאריך בדקדוקיה מארכים לו ימיו ושנותיו (רדב"ז ח"ג תקמו ושו"ת מן השמים סימן ע).

טעם אחר: לפי שכל יציאת מצרים היה בגלל שלא שינו שמם לשונם ולבושם שהוא בגדר חומרא יתירה ולכן מקפידים בפסח על חמורות והרחקות יותר מכל השנה (משך חכמה פרשת בא על הפסוק ואתם לא תצאו). טעם אחר: כיון שראינו שהקב"ה מחמיר וכתב בל יראה ובל ימצא ומאי נפק"מ לקב"ה אם אנו אוכלים המזין או מצה אלא כמלך שצוה על עבדיו לעשות דבר וכשהם רואים שהמלך מאד מחמיר בדבר גם עבדיו מחמירים בדבר זה (ילקוט יושר דף צ בשם רבו בעל תרומת הדשן).

בסגולותיה: מובא בשם האר"י שאמר "שכל הנזהר ממשוהו בחמין מובטח לו שלא יחטא כל השנה" (באר היטב תמו א). יש שכתבו מי שנשמר בפסח יועיל לו שלא יזדמן לו חטא כל השנה (אמרי פנחס אות רנב דהקשה איך אדם מובטח על החטא), וכן כתב המקובל רבי עמנואל חיריקי בעל משנת חסידים (ניסן פרק ג אות ד) "והשומר בפסח מחמין כהלכתו ומחמיר בכל החומרות שמחמירים יועיל לו לנפש כל השנה".

אכילת מצה

יש שמחמירים ביותר שאין אוכלים מצה כלל אחר ליל הראשון (והשני לבני חו"ל) רק אוכלים למעדנים מיני תבשילים (שערי תשובה סו"ס טס). והטעם: כיון שאין חיוב אכילת מצה רק בלילה הראשון דכתיב "בערב תאכלו מצות", וכיון שאם המצה לא נעשתה כדין יש בזה חשש חמין דאורייתא אף שאופים המצות עם כל הדקדוקים מ"מ צדיקים ויראי שמים חששו בכל זאת למשהו חמין ונמנעו מאכילתה בשאר הימים, אלא שבליל הסדר אי אפשר לבטל מצות דאורייתא משום חשש בעלמא (עיין מחצית השקל תנה א). ואין כל אחד יכול לנהוג כן אלא א"כ הוא חסיד שמדקדק בכל הדינים לפי שיש בזה ביטול כמה מצות.

שתקנו לאכול כרפס (רבינו מנחם בהלכות חמין ומצה) זכר שהיו אוכלים ירקות שהיא רפואה למכה האברים (שו"ת שיח יצחק סימן רז).

דגים מלוחים: מנהג אשכנז שלא לאכול דגים מלוחים וה"ה דגים כבושים, הטעם: לפי שבעבר היו מולחים אותם במלח שנתערב בו חמין (רמ"א תמו ה) ועל אף שהיום המלח הוא נקי נשאר המנהג עד היום.

אכילת שום

יש נוהגים שלא לאכול שום בכל ימי הפסח, והטעם: בפרי מגדים (א"א תפד א) כתב שאין יודעים טעם לחומרא זאת מ"מ עתה אין להקל בפני עם הארץ ובצנעא לת"ח אין להחמיר.

יש שכתבו טעם לאי אכילת שום: כיון שאכילת שום מביאה לידי ריח רע ומפני שבפסח צריך אדם לשיח ולספר ביציאת מצרים, לכן ראוי שלא יריח ממנו ריח של שום וצנעו (ספר ויגד משה סימן יז), יש שכתבו בשו"ת: מפני שכל ישראל היו צריכים לעלות לרגל ולהיות ביחד הקפידו שלא יאכלו שום כדי שלא יגרמו להם סבל על ידי הריח, ואמנם היה צריך לאסור בכל שלושת הרגלים אלא שכיום נחרב בית מקדשינו בעונותינו הרבים והמנהג הוא רק זכר בעלמא למה שנהגו אבותינו והנהיגו רק בפסח שבלאו הכי נהגו בו חומרות רבות (דובר ישרים מרגליות ע' קיא).

טעם אחר: לפי שהיה מקומות שהיו גרעינים גדולים הדומים לשום היו מכנים אותם קנאבעל ובכדי שלא יתבלבלו ובמקום שום האמיתי יבוא לאכול חיטים המכונים שום והם יתחמצו בבישולו לכן תיקנו שלא לאכול שום (שערי ימי הפסח פרק ב ט הערה כה בשם הרב ר' מרדכי הכהן שבדרון נין של המהרש"ם).

טעם אחר: לפי שיש חשש שהעכו"ם שורין את השום בשכר (שדי המד מערכת פסח סימן ו אות ט בשם הרב שב יעקב)

ובח"י אדם (כלל קכו ז) כתב דאין לזה שום טעם וריח ומותר באכילה, והמנהג לאסור הגיע בטעות מדברי המגן אברהם שכתב שאם יש שום אסור אפילו במשהו, אך שם מדובר בשום שחתכו בסכין חמין והוא חריף ולכן אסור באכילה במשהו.

ומיהו מנהג בחלק מקהילות שלא אוכלים שום בפסח. השר שלום מבעלזא שנשאל מדוע אינו אוכל שום השיב כתיב (משלי א ה) "אל תמוש תורת אמך" וכך הוא המנהג בבית אבי ואמי שלא לאכול שום בפסח (הובא בשו"ת חמדת משה סימן כב פתחא זוטא סימן ב אות ז).

שטיפת ביצים

יש שנהגים לשוטף הביצים ולנקות את התבניות הטעם: לפי שחוששים שמא נדבקו פירוורי חמין ממאכלי התרנגולות לקליפת הביצה ולכן יש לרחוץ תחילה כי חמין בפסח במשהו (פמג"ד א"א תמו, בן איש חי ח"א פרשת צו אות ל).
חותמת בביצים: יש שנהגו בפסח לקנות ביצים בלי חותמת, והטעם: לפי שחששו שמא יש חמין בדיו, והוי חומרא בעלמא שאף אם הוא חמין

כדיו נפסל כבר באכילה, ומיהו עיקר החשש שמבשל הביצה עם קליפה (שערי ימי הפסח פרק ב' חומרות הפסח טו).

תבניות ביצים: יש שנהגו לבדוק בתבניות הביצים שמא נשתייר שם חמין.

קדירה לביצים בלבד: יש שנהגו שבקדירה שבשלו בה ביצים אין מבשלים בה שום מאכל רק חוזרים ומבשלים בה ביצים (פמג"ד א"א

בופאטש תמו, דתוספות חיים על הח"א כלל קל ס"ק כב), והטעם: משום שחוששים שמא היו מונחים הביצים בקמח חמין ובלע (פמג"ד שם).

מנהגים בפירות וירקות

פירות שיש להם קליפה: יש הנוהגים שלא לאכול פירות וירקות רק כאלו שאפשר לקלפם (ח"י"א קכו ב). והטעם: כדי להישמר מכל נדנוד של חמין שאולי בא במגע עם הפרי והירק.

טעם אחר: יש שמדמים את פירות וירקות לפירות יבשים האסורים בפסח מפני שאומרים שמפזרים עליהם קמח בשעת תיקונם.

פירות וירקות שקליפתם רכה: יש הנוהגים שלא לאכול פירות וירקות שקליפתם רכה כגון תותים מלפפונים ועגבניות.

קילוף פירות: יש הנוהגים לקלף את הפירות והירקות לפני אכילתם (היי אדם קכו ב), והטעם: לפי שמשתמשים לריסוס הפירות וירקות בחומרים שיש בהם חשש לתערובת חמין ולכן יש לקלפם, וכן חוששים שמא בא הפרי במגע עם פירורים או חשש חמין (תשובות והנהגות רכה).

אכילת פירות יבשים

יש הנוהגים שלא לאכול פירות יבשים בפסח (רמ"א תסז ח), והטעם: לפי שמפזרים עליהם קמח בשעה שמיבשים אותם וחוששים שמא נדבק

בהם בשעת ייבושם, טעם אחר: שחוששים שמא נתיבשו בתנור חמין (רמ"א תסז ח, משנ"ב שם ס"ק כו חיי אדם כלל קכו ב).

באם ידוע שנתיבשו בדרך שאין חשש לחמין מותר באכילה (רמ"א שם).

תפוחי אדמה

החיי אדם בנשמת אדם (סימן כ) כתב המנהג באשכנז שלא לאכול תפוחי אדמה, הטעם: משום גזרת קמניות לפי שעושים מהם קמח ומחלף בקמח,

מנהג העולם: לאכול תפוחי אדמה והוא עיקר המאכל בפסח לרוב בני אדם.

בספר אוהל שלמה (דף לה) לבעל התפארת שלמה מרדאמסק, כתב שצריך לתת הודאה על שלא היה מאכל זה בימי הגאונים שהיו אוסרים אותו לפסח מחמת גזירת קמניות משום שעושים מהם קמח.

רחיצת תפוחי אדמה: יש שרוחצים כל תפוחי אדמה שקנו לפסח לפני פסח (אורחות רבינו ח"ב הנהגות והידורים בעניני פסח אות ב עמוד פד).

יש הנוהגים שלא לאכול קמח תפוחי אדמה בפסח.

והטעם ע"פ דברי הטור (תסג) דהיכא דאיכא עבדי דמזלזלים במצווה אסור לאפות מקמח של מצה אפוייה או שאר קמחים דאתי לשרוי אף בקמחא. טעם אחר: לפי שהוא דומה לקמח דגן וחוששים משום מראית עין.

מנהג העולם אמנם יש שכתבו שאין לחדש ולגזור גזרות מעצמנו וכל גזרת הנאונים דווקא בקמח העשוי ממיני קטניות. ומיהו הגרשז"א נהג להחמיר בזה ובביתו לא קנו קמח תפוחי אדמה (שלמי מועד פרק פא).

לטבול המצה במלח

יש הנוהגים: שלא לטבול המצה במלח אלא מניחים המלח בידיים על גבי המצה, והטעם: לפי שחששו כמו בשרויה משום חשש חימוץ וחששו לשיטות דס"ל שמלח מחמיץ ועל כל פנים לא רצו לכמל ענין טיבול במלח לכן נתנו מלח על גבי המצה ואכלו לאלתר (עדות ביהוסף חומרות בפסח ט מקורות והערות שם ט).

אכילת סוכר

יש שנהגו שלא לאכול סוכר בפסח (רמ"א תסו ח), והטעם: לפי שחוששים שמא עירבו בסוכר קמח ולכן החמירו על עצמם (משנ"ב שם ס"ק כט). ואף שבדורות אחרונים התבטל חשש זה מ"מ חששו שמא הפועלים האוכלים שם כל ימות השנה נפל מהמצם לתוך הסוכר ונדבק שם והוא חמץ בעין, המנהג היום להתיר דאין בזה חשש חמץ (ה"א כלל קכו ג). ובפרט בדורנו שהסוכר מיוצר בהכשר ובהקפדה מרובה (נמוקי א"ח תסו א).

אמנם יש מחמירים: שלא לאכול סוכר בפסח,

גושי סוכר: יש שנהגו להשתמש רק בגושי סוכר שעליהם לא היה חשש שמא נגעו בו הפועלים בידיים מחמוצות ואף אותו מוקקים ומרתיחים בערב פסח.

ציפורן: יש שנוהגים לא להשתמש בציפורן בפסח, והטעם: משום ששורים אותם במי שעורים לפני שמיבשים אותם (רמ"א תסו ח).

להריח: נוהגים להחמיר גם לא להריח ולכן מבדילים במוצאי שבת חול המועד על הדסים או קינמון (משנ"ב שם).

כרכום: יש שנהגו שלא להשתמש בתבלין הנקרא כרכום (רמ"א תסו ח), והטעם: לפי שמזייפין אותם בסולת כדי להעמיד מראיתם, טעם אחר: לפי שמניחים עליהם שאור כדי להחזיר את מראיתם, הלבוש כתב כיון שמרטיבים אותם במי סובין בשמולייכים אותם למקומות הרחוקים כדי שלא יתיבשו הרבה ויפסידו במשקל.

כרכום הגדל בביתו: כרכום הגדל ביתו אף שנהגו בו מחמץ כל השנה אסור להשתמש בפסח, והטעם: משום מראית עין שלא יבואו להחליף בין המינים הגדל בביתו לגדל שלא בביתו (משנ"ב שם ס"ק לג).

זבש: יש שנהגו שלא לאכול זבש בפסח, (רמ"א תסו ח), והטעם: לפי שהיו מערבבים בו חמץ.

קפה: יש שנהגו להחמיר ולא להשתמש בקפה בימי החג, והטעם: משום חומרת קטניות, ויש הנוהגים לקנות קפה מיוחד שנעשה בעבודת יד בשימור אחר שימור.

חמוס [גם לאוכלי קטניות]: יש שנהגו שלא לאכול חמוס בפסח והטעם: לפי שהחמוס מלשון חמץ (בן איש חי).

חלב: יש שנהגים שלא לאכול ולשתות מאכלי חלב בפסח (הליכות חיים פסח פרק הכשרות עמוד גפ), והטעם: משום שחוששים שמא הבהמה אכלה חמץ בפסח, טעם אחר: לפי שחוששים שמא התערב פירור חמץ בשעת החליבה, ואע"פ שהיום חולבים במכונות וכמעט שאין מצוי חשש חמץ, מ"מ עדיין יש השומרים על חומרות שנהגו אבותיהם.

יש שנוהגים לקנות חלב לפני פסח לכל ימי החג, והטעם: משום שחוששים שמא הבהמה אכלה חמץ בפסח וחוששים לאיסור הנאה בפסח ולכן קונים לפני פסח שאף אם הבהמה אכלה חמץ באותו יום של החליבה מותר לכו"ע לשתות החלב בפסח, לפי שהחמץ השתנה לפני סוף זמן איסורו.

במנהגים בכשר ועופות

לקנות עופות לפני פסח: יש שנהגו לקנות עופות לפני פסח (זכרון משה תסו שכך נהג זקינו החיד"א, חיד"א בספר טוב עין סימן יא אות פד בא"ח פרשת צו אות מ), והטעם: משום חשש שמא ימצא חיטים ושאר דגנים במעיה ומנקים את אבריה הפנימים כדי שלא ימצא דגנים במעיה.

יש הנוהגים שלא לאכול בשר של תרנגולים והטעם: משום שחוששים פן ימצא בהם חיטים ושעורים ויפול לתוך התבשיל בלא שימת לב ויבא לידי איסור (לב חיים ח"ב סימן רי, ברכי יוסף תסו יא בא"ח צו אות מ).

טעם אחר: כיון שהתרנגולים אוכלים חמץ נמצא שנהגים מאיסור (לב חיים שם בשם ספר בית הרואה, עין שערי תושבה סו"ס תמחו צ"ע).

רגלי עופות: יש שאין אוכלים רגלי עופות, והטעם: כיון שהם דורכים בכל מקום והרבה חמך ולכלכוך נדבק בהם לא שייך לנקותם כראוי לכן לא אוכלים אותם. חלקים הפנימים של העופות יש שנהגו שלא לאכול.

מנהגים במידי דאכילה

לקנות אוכל מוכן: יש שהקפידו לבשל כל המאכלים בבית ולא לקנות מן המוכן (עדות ביהוסף חומרות בפסח ח).

בזמנינו יש שכתבו כיון שעושים הכל בבית הברד ונוהרים בו אין חשב ומותר השימוש בו.

וישנם רבים שמהדרים שלא להשתמש כלל בשמן כל ימות הפסח, והטעם: שהוששים שמא יתחלף בשמן קמניות (שו"ת בית שערים או"ח רמז בשם בעל ייטב לב מסיגעט) ומשתמשים בשומן עופות והקרא שמאל"ץ (עדות ביהוסף הומרות הפסח כד) שמכניסם אותו בערב פסח לכל ימות החג.

שתית משקה הנקרא בארשט

הטעם שרבים נוהגים לשתות משקה חמוץ שנקרא "בארשט" בפסח כדי להוציא מליבם של קראים וצדוקים שמפרשים את הפסוק "כל מחמצת לא תאכלו", כפשוטו של מקרא שאין לאכול דברים המוצים בפסח, וכדי לעקור את דבריהם ולפרש הפסוק על פי מסורות חז"ל שפירושה עיסה שהתחמצנה שותים בארשט שהוא סלק חמוץ להורות שהוא מותר בלא כל ספק (הנהגה ילקוט שמעוני הובא בספר מנהג ישראל תורה).

מנהגים בכלים

כלים מיוחדים לפסח: נהגו העולם להשתמש בכלים מיוחדים לפסח, והטעם: כדי שלא יצטרכו להגעיל את הכלים של יום חול בשביל פסח, ועל ידי זה ימנע הרבה מכשולים, טעם אחר: משום שא"א לנקות בסדקים הקמנים שבהן שלא ישאר בהם חמץ במשהו (יסוד ושורש העבודה הלכות הנעלת כלים).

אוכלים שנפלו על הרצפה: יש הנוהגים שאוכל שנפל על הרצפה בפסח שלא לאוכלו שוב בפסח (באר היטב תנא מג).

כלי שנפל לארץ: יש שנהגו לשטפם אף אם הריצפה נקיה ולהשתמש בהם (באר היטב תנא מג), ויש שמקפידים שכל כלי אכילה שנפל על הרצפה שלא להשתמש בו באותו שנה בכל זה בפסח (עיין א"ר תנא מ, שלמי מועד פרק עא שכך נהגו בבית הגרשו"א).

הפסק על השולחן: יש שנהגו שאין מניחים ספרים או בקבוקים בלי הפסק מפה או ניר תחתיו (חמד משה תנא ס"ק לה), והטעם: כיון שספרים משתמשים בהם כל ימות השנה עלולים להמצא לפעמים במקום פירורי חמץ לכן יש ליהדר מלהניחם על גבי שולחן.

ובקבוקים הטעם: כיון שבד"כ אין ידוע היכן היו מונחים קודם לכן נכון ליהדר בזה (הג המצות פרק כה הערה סב).

להניח ספרים על השולחן: יש שנהגו כל השנה לא להניח ספר כל השנה על השולחן, והטעם: שהוששים שמא יפלו בתוכם פירורי חמץ וישכת לבערם לפני פסח (דרכי חיים ושלום ע"פ הרמ"א)

זכר לדבר: מהמשנה באיזה מקומן (בכל הקרבנות כתיב ונאכל לכהנים ונאכל ליום או לשני ימים) ובסוף כתוב הפסח אינו נאכל אלא בלילה ואינו נאכל וכו' ואינו נאכל הביאור שבפסח הכל אינו נאכל דהיינו זה לא זמן של אכילה (הרה"ק מנארליץ זצ"ל).

יש הנוהגים לקנות כל מאכלם לחג אפילו פירות וירקות לפני פסח (מנהג ירושלים עיין מנהגי ארץ ישראל), הטעם: לפי שאם יש פירור חמץ יתבטל לפני פסח (מועד לכל חי סימן ב סעיף כד).

לאכול אצל אחרים: רבים מקפידים שלא לאכול שום מאכל אצל השני בפסח, מנהג זה מובא בספר מועד לכל חי (סימן ב אות טוב) וכתב הטעם: כי משפחה ומשפחה מנהג אבותיהם בדיהם, וכן מביא הפלא יועץ ומוסיף ואין בזה משום יוהרא שהרי רגילים לומר בפסח איש אצל רעהו אינו אוכל, כי לא כל אדם שווים בזהירותם, והמרבה ליהדר הרי זה משוברת.

מאפה הנראה כמאפה של חול: יש שנהגו שלא לאפות ולאכול מאפה הנראה ודומה למאכלי חמץ, והטעם: ע"פ דברי הראב"ן הובא בברכי יוסף (תסג) שלא יעשו גם מקמחים המתרים כדי שלא יעשו גם מקמחים האסורים, וכן היה נוהג הגרשו"א (שלמי מועד פרק פא) שלא לאכול הדבר הנראה כמו עוגת חמץ.

שמן

שמן שומשומין יש הנוהגים שלא להשתמש בשמן העשוי משומשום בפסח, והטעם: לפי ששומשום נחשב כקמניות שנאסר על בני אשכנז.

טעם אחר: מפני שמעורב בו חמץ לפני הפסח דהיינו גרגרי דגן הנטחנים עמם בעת טחינת השומשום וא"א לבררם, אף שכבר התבטלו הגרגרים הנזכרים קודם הפסח.

שמן כותנה: יש הנוהגים שלא להשתמש בשמן כותנה (שו"ת מנחת יצחק ח"ג סימן קלח ב, הגרשו"א הליכות שלמה פרק ד אות יז), והטעם: אע"פ שאינו כקמניות החמירו מפני שהוא דבר הנדגן וגדל בשרביטים כקמניות (הגרשו"א שם). ויש הסוברים שדינו כקמניות, ויש המשתמשים בשמן זה כשנעשה בבשרותו לפסח. (ספר מקראי קודש ח"ס סימן ס אות ב).
שמן אגוזים: המנ"א (תנ"ג ב) בשם המהר"ל מתיר להשתמש בשמן זית ולא בשמן אגוזים.

שמן זית יש הנוהגים שלא להשתמש בשמן זית בימי הפסח, הטעם: משום ששמן זית הוא דבר חריף ושמא כתשו אותו במכתשת של חמץ, (דגול מרבבה תנ"ג ב), יש שכתבו טעם אחר לאסור: שהוששים שמא הפועלים טבלו בו פיתם (ברכ"י תמו אות יד).